

УДК 811.112.2:821.112.2:82'0
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-23>

Марія ЛЕВИЩЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9678-6575
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) levishchenko1883@gmail.com

СИСТЕМА КОНЦЕПТІВ ПІЗНЬОГО ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті витлумачено поняття дискурс та виділено і окреслено систему концептів пізнього вікторіанського дискурсу. Закономірності їх реалізації були обґрунтовані та описані ґрунтуючись на матеріалах художньої прози кінця XIX ст. Концептуальна система пізнього вікторіанського дискурсу як сфера мисленнево-мовленнєвої взаємодії представників британського суспільства кінця XIX ст. формується ментальними репрезентаціями їх ціннісних, етичних й естетичних пріоритетів. Його лінгвістична рефлексія передбачає регламентацію вжитку терміну «концепт», типологізацію релевантних для нього концептуальних одиниць, а також реконструкцію їхніх системних взаємозв'язків.

Система концептів будь-якої етнічної спільноти утворюється неповторним поєднанням загального й часткового, наднаціональних і національно-специфічних концептів, однак саме останні дозволяють провести чітку межу між різними лінгвокультурами, оскільки фіксують психічний склад народу, його звички і вподобання, національний характер, життєві принципи та мовні особливості. Такі маркери є концептуальними домінантами лінгвокультури, які не лише задають її власний ритм, але й специфічно заломлюють загальнолюдські цінності. Вікторіанський дискурс, зафіксований у художніх творах відповідно до етосу й ментальності вікторіанської лінгвокультури, з формальної точки зору являє собою мисленнево-мовленнєвий процес, що відтворює та формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких є висловлення і групи висловлень, пов'язаних логічними операціями. Концепти, що історично сформувалися в межах пізнього вікторіанського дискурсу, продовжують регулярно в ньому відтворюватися. Їхня сукупність становить типовий, характерний, прогностований і регулярно реалізований набір концептів, що утворюють систему його концептів.

Ключові слова: концепт, дискурс, система концептів, концептосфера, маркер, лінгвокультура, ментальні одиниці.

Mariia LEVISHCHENKO,
orcid.org/0000-0002-9678-6575
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) levishchenko1883@gmail.com

SYSTEM OF CONCEPTS OF LATE VICTORIAN DISCOURSE

The article interprets the concept of discourse and highlights and outlines the system of late Victorian discourse concepts. The regularities of their implementation were substantiated and described based on the materials of artistic prose of the end of the 19th century. Conceptual system of late Victorian discourse as a sphere of thought-speech interaction of representatives of British society at the end of the 19th century. is formed by mental representations of their value, ethical and aesthetic priorities. His linguistic reflection involves the regulation of the use of the term "concept", the typology of conceptual units relevant to him, as well as the reconstruction of their systemic relationships.

The system of concepts of any ethnic community is formed by a unique combination of general and partial, supranational and nationally specific concepts, but it is the latter that make it possible to draw a clear line between different linguistic cultures, as they record the mental makeup of the people, their habits and preferences, national character, life principles and linguistic features. Such markers are conceptual dominants of linguistic culture, which not only set its own rhythm, but also specifically refract universal values.

Victorian discourse, recorded in works of art in accordance with the ethos and mentality of Victorian linguistic culture, from a formal point of view is a thought-speech process that reproduces and forms complex linguistic structures, the components of which are statements and groups of statements connected by logical operations. Concepts historically formed within late Victorian discourse continue to be regularly reproduced in it. Their totality constitutes a typical, characteristic, predictable and regularly realized set of concepts that form a system of his concepts.

Key words: concept, discourse, system of concepts, conceptsphere, marker, linguistic culture, mental unit.

Постановка проблеми. Вікторіанська епоха у Великобританії – період правління королеви Вікторії 1837–1901 – неодноразово була об'єктом уваги вчених. Деякі автори (Hobsbaum, 1999, Meantz, 1992, Schwarz, 1996) підкреслюють, що багато сучасних англійських традицій були започатковані в XIX ст. і навіть говорять про Вікторіанську епоху як про один із найбільших періодів для винаходу традицій та мовних змін. Та Англія з її суспільно-політичною системою, яку ми знаємо тепер, була створена в період економічного і політичного підйому саме в 1860–70 роки.

Аналіз досліджень. Вікторіанська епоха та вікторіанський дискурс цікавила й цікавить науковців через ті великі зміни та інновації, що їх зазнала Англія за цей короткий період. Зміни політичного устрою, внески в науку, прискорений темп життя не могли не позначитися на мові в цілому та на появі мовних неологій зокрема.

Мета нашої розвідки описати систему концептів пізнього вікторіанського дискурсу та витлумачити її основні понятійні складові.

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика витлумачує дискурс як систему когнітивних і комунікативних складових, у якій перші переважно визначають його зміст, а другі – його форму, структуру й стратегії (Шевченко, 2008: 74). Із цього випливає, що адекватний дискурс-аналіз має відбуватися паралельно за двома напрямками – встановлення та каталогізація ментальних одиниць, що формують його смисловий простір, з одного боку, та з'ясування способів і закономірностей їхньої матеріалізації, – з іншого (Йоргенсен та ін., 2008: 22–23).

Типологічна приналежність дискурсу як соціокультурно маркованого продукту комунікації зумовлює характер втілюваних у ньому концептів, їх від- і підбір (селекцію та адсорбцію), що дозволяє говорити про нього як про «сукупність апеляцій до різних концептів» (Приходько, 2008: 248). Набір усіх актуалізованих у дискурсі ментальних одиниць у розмаїтті їх когнітивно-семантичних властивостей та лінгвокультурних рис формує його концептуальний простір.

Принципова можливість порозуміння комунікантів у межах певного дискурсу, а також швидкість, з якою вони обробляють інформацію, свідчать про певну структурованість відповідного концептуального простору, який містить константи (автохтони) і перемінні (алохтони) (Приходько, 2008: 240), вже наявні, матеріалізовані одиниці та потенційно можливі, латентні концепти.

Концептуальний бум, що відзначив характер лінгвістичних розвідок останніх десятиліть, симу-

лював інтерес науковців до вивчення онтологічної сутності концепту (Schwarz, 1996), його когнітивної структури, лінгвокультурного навантаження, дискурсивної профілізації (Морозова, 2005; Шевченко, 2008) та індивідуально-авторського сприйняття тощо.

Понятійна складова концепту відтворює його денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальною самодостатньою ділянкою ментального простору, своєрідним когнітивним згустком (Приходько, 2008: 55). Понятійний бік концепту виявляється в його мовній фіксації, позначенні, описі, структурі його ознак, дефініції, а також у його зіставних характеристиках відносно інших концептів, які ніколи не існують ізольовано один від одного.

Образна складова концепту – це ті знання, образи та асоціації, що виникають у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом. Вона формується на підставі узагальненого образу, в якому закладені чуттєвий індивідуальний досвід і колективне знання (Приходько, 2008: 57). До неї належать релевантні ознаки практичного знання – зорові, слухові, тактильні, смакові та нюхові характеристики предметів, явищ, подій, відбитих у пам'яті.

Ціннісна (валоративна) складова концепту є його найголовнішою іпостассю, яка зумовлюється ставленням до нього, оскільки спирається на ті духовні імпульси, які оживають у свідомості людини завдяки її приналежності до того чи іншого етно- і лінгвокультурного колективу (Приходько, 2008: 61). Саме ціннісний компонент є визначальним для виділення концепту.

Концептуальні цінності (валоративи) формують внутрішню першооснову буття – те колективне підсвідоме, що ненав'язливо, але безупинно керує життєдіяльністю людини (Приходько, 2008: 150). Сполучені з базовими концептами, вони об'єднуються у концептополе, а сукупність концептополів утворює концептосферу. При цьому виникнення концептів та їх профілізація у комунікативній діяльності як окремої людини, так і певної соціальної групи детермінується рамками культури конкретного соціуму, його традиціями і реальністю.

Концептосфера як інформаційна база мислення являє собою упорядковану сукупність концептів у свідомості людини, що має системний устрій і характеризується множинністю та ієрархічністю (Приходько, 2008: 208). Множинність концептосфери втілюється у розмаїтті її конститuentів, до яких належать типологічно різні, як вербалізовані, так і невербалізовані ментальні одиниці лінгвокультури.

Ієрархічна організація концептосфери зумовлюється наявністю в її структурі концептуально значущих одиниць різних рівнів абстракції, пов'язаних відношеннями імплікації. Виходячи з цього, науковці виокремлюють у структурі концептосфери такі елементи, як гіпер-, гіпо- і (ката) концепти. Гіперконцепт визначається як об'ємне ментальне утворення, що містить у собі не лише інваріант значень репрезентуючого слова, але й інваріант його словотвірного гнізда і одночасно когнітивно-семантичного поля. Цей обсяг заповнює його параметри. Чим більші параметри, тим більший обсяг гіперконцепту. Він позбавлений національної специфіки і не завжди має ім'я в наївній картині світу (Приходько, 2008: 219).

Особливості складу мислення й валоративні пріоритети народу закарбовуються в пам'ятках його духовної культури, зокрема, в літературі. З огляду на це цілком правомірним видається розглядати художні тексти вікторіанської епохи як відзеркалення світобачення й світосприйняття британців наприкінці ХІХ ст., як результат складного процесу словесно-образотворчої діяльності письменника з метою відображення реальної дійсності.

Вікторіанська культура сформувала власні моральні цінності справедливості, свободи тощо, система яких не була однорідною ані в часовому, ані в соціальному плані. Так, її ціннісні орієнтири суттєво відрізняються на початку й наприкінці ХІХ ст., з одного боку, та залежно від приналежності суб'єкта до середнього класу чи аристократії, – з іншого (Шевченко, 2008: 76). Очевидно, неомогенність і суперечливість вікторіанської культури закладена в самій основі світогляду її представників, проникнути в таїнство якого можна лише шляхом ретельного аналізу його концептуальних доміант, що, у свою чергу, передбачає необхідність розгляду їхньої типології та системології.

Пізній вікторіанський буттєвий дискурс, представлений у художній літературі, витлумачується як мисленнєво-комунікативний феномен, процес і результат мовленнєвої діяльності британських комунікантів середнього та вищого класів, що відповідає етосу й ментальності вікторіанської лінгвокультури (Шевченко, 2008: 75). Характер останньої визначається лінгвокультурними доміантами – національно специфічними концептами, які мають генеративний потенціал для культури в цілому й визначаються стабільністю та усвідомлюваною цінністю. Система концептуальних констант пізнього вікторіанського дискурсу конститується лише національно специфічними ментальними одиницями, що, звичайно, не відтворює всієї смислової палітри вікторіанських

художніх текстів. Однак можна із впевненістю вважати ці концепти квінтесенцією вікторіанської лінгвокультури, яка і визначає специфіку репрезентації інших концептів, у т.ч. й універсальних. Актуалізуючи лінгвокультурні доміанти, він реалізує їхні комбінаторні властивості у вигляді дискурсивних конфігурації концептів (Приходько, 2008), інтегральними ідеями яких виступають самі концептуальні константи. Саме це дає підстави говорити про їхній дискурсотвірний потенціал.

Оскільки концептуальні доміанти вікторіанства є соціокультурними регулятивами, їх, на думку І.С. Шевченко, доцільно розглядати з урахуванням не лише когнітивно-аксіологічних (поняття, образ, цінність) складових, але й соціодинамічних параметрів (етимологічний, базовий, асоціативно-розширювальний рівні) (Шевченко, 2008: 81), адже тексти пізнього вікторіанського дискурсу фіксують переоцінку багатьох вікторіанських валоративів. Крім того, вивчення його автохтонів має відбуватися в контексті їхніх системних зв'язків, оскільки їх сукупність утворює ціле, властивості якого не можна представити як просту суму його складових.

Наприклад, структура гіперконцепту імперія визначається ідеєю національної ідентичності, що зумовлює конструювання у свідомості пересічного вікторіанця моделі власного простору залежно від тієї соціальної ролі, яку він виконує в суспільстві як громадянин своєї країни, як житель певного населеного пункту або як член родини. У концентрованому вигляді ці типізованому уявлення містяться у гіпоконцептах *Englishness*, *space* і *holiday*, які хоча й не є далі неподільними атомарними елементами концептосфери, тобто не є власне концептуальними доміантами, все-таки здатні до самостійної актуалізації в текстах.

Властивістю гіпоконцептів, децю абстрагованих від життєвого світу людини, є певна розмітність їхньої образної складової за наявності чітко виражених понятійного та ціннісного компонентів. Так, *englishness* концептуалізує цілісність культурного й побутового життя вікторіанців і конститується понятійними ознаками 'мова', 'стиль життя', 'суспільні інститути', 'психологія поведінки', 'звичаї' (Dodd, 1999: 94). Пор.: "Our English adverbs do Not terminate in Mong, and We Pronounce the "ch" as if there were a "t" before it. We say Ritch" (Dickens, 2023a).

Гіпоконцепт *englishness*. Ціннісна складова гіпоконцепту *englishness* є неоднорідною й мінливою. Так, у вікторіанську епоху загальноприйнятим було скептичне ставлення до всього чужинного та ідеалізація власне англійського.

Зовнішнім виявом такої настанови була прохолодність, що межувала із зарозумілістю, поблажливостю і навіть зневагою до іноземців. Однак тексти пізнього вікторіанського дискурсу відбивають не лише засудження такої позиції, але й сумнів щодо правомірності абсолютизування англійського *modus vivendi*: We Englishmen are very proud of our Constitution, Sir. It was bestowed upon us by Providence. No other country is so favored, as this country (Dickens, 2023a); Some people maintains that an Englishman's house is his castle. That's gammon (Dickens, 2023b). Не зважаючи на власну дискурсивну активність, найяскравіша комунікативна репрезентація гіпоконцепту *englishness* виявляється в деталях, зокрема,

в актуалізації підпорядкованих йому лінгвокультурних домінант *gentleman, lady, politeness, punctuality, morality*, які відбивають типізовані уявлення про образ і риси характеру справжнього англійця.

Висновки. Отже, як ми бачимо процедури типологізації й систематизації концептуальних домінант пізнього вікторіанського дискурсу дозволили з'ясувати принципи їхньої когнітивної організації як на рівні власне концепту, так і на рівні всієї концептосистеми. Однак опис дискурсивної функції вимагає розкриття способів і механізмів її реалізації, що потребує детального аналізу когнітивно-аксіологічних вимірів кожного окремо взятого концепту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Йоргенсен М.В., Марианне В., Йоргенсен, Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория і методи. 2 вид., випр. Харків : Гуманитарний центр. 2008, 352 с.
2. Морозова О. І. До проблеми виділення одиниць дискурсу: дискурсема неправди. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Колективна монографія*. Харків : Константа. 2005. С. 65–104.
3. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр. 2008, 332 с.
4. Шевченко І.С. Основи теорії мовної комунікації. Харків : НУА. 2008, 168 с.
5. Dickens Ch. Our Mutual Friend. URL: <http://www.charles-dickens.org/our-mutual-friend/> (дата звернення: 12.10.23).
6. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-pickwick-papers/> (дата звернення: 12.10.23).
7. Dodd F. Englishness and the national culture; ed. by David Boswell and Jessica Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 1999, p. 87–103.
8. Hobsbaum E. Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914; ed. by D.Boswell and J.Evans *Representing the Nation: A. Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 1999, 567 p.
9. Meantz S. The History of Private Life: An Overview. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.10.23).
10. Schwarz M. *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität*. Tübingen, Basel : Francke. 1996, 163 S.

REFERENCES

1. Yorhensen M.V., Marianne V. Yorhensen, Philips L. G. (2008). *Diskurs-analiz. Teoriiia i metody [Discourse-analizys. Theory and methods]*. 2nd Edition corrected. Kharkiv : Humanitarnyi sentr. 352 p. [in Ukrainian]
2. Morozova O.I. (2005). Do problemy vydielennia odyynyts diskursu: diskursema nepravdy. *Dyskurs yak kohnitivno-komyunikatyvnyi fenomen [To the problem of distinguishing discourse units: the discourse of falsehood. Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]*. Kharkiv : Konstanta. P. 65–104. [in Ukrainian]
3. Prykhodko A.M. (2008) *Konsepty i konseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]*. Zaporizhzhia : Premier. 332 p. [in Ukrainian]
4. Shevchenko I.S. (2008) *Osnovy teorii movnoi komunikatsii [Basics of the theory of language communication]*. Kharkiv : NUA. 168 p. [in Ukrainian]
5. Dickens Ch. Our Mutual Friend. URL: <http://www.charles-dickens.org/our-mutual-friend/> (дата звернення: 12.10.23).
6. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-pickwick-papers/> (дата звернення: 12.10.23).
7. Dodd F. (1999). *Englishness and the national culture; ed. by David Boswell and Jessica Evans. Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. P. 87–103.
8. Hobsbaum E. (1999). *Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914; ed. by D.Boswell and J.Evans Representing the Nation: A. Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York : Hauppauge. 567 p.
9. Meantz S. The History of Private Life: An Overview. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.10.23).
10. Schwarz M. (1996). *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität*. [Cognitive semantic theory and neuropsychological reality.] Tübingen, Basel : Francke. 163 S. [in German]